

Niet willen zien, niet willen weten

Dr. M.F.J. Houben – luitenant-kolonel der Mariniers*

De toevallige ontdekking van enkele foto's van executies, genomen tijdens de politio-nale acties, doet veel stof opwaaien. Beeldmate-riaal waarop ondubbelzinnig wordt aangetoond 'wat we al sinds de jaren '60 wisten' aldus histo-ricus Cees Fasseur in NOVA, 'namelijk dat er oorlogsmisdaden zijn gepleegd door KNIL-militairen'. Drie onderzoeksinstituten hebben recent een pleidooi gehouden om een nieuwe studie te laten uitvoeren naar het Nederlandse militaire optreden in voormalig Nederlands-Indië in de jaren 1945-1949. De indruk bestaat dat de Nederlandse regering sommige gebeurte-nissen tijdens de politio-nale acties 'niet heeft willen weten'. In deze column een korte reflec-tie op dit universele ontkenningmechanisme aan de hand van het werk van Stanley Cohen. Deze Zuid-Afrikaanse socioloog heeft met *States of Denial. Knowing about Atrocities and Suffering*¹ een belangrijk boek geschreven over het ontkennen van (grove) misdaden. Hij beschrijft nauwgezet de geraffineerde sociale en psychologische ontkenningmechanismen die voorkomen dat mensen en staten in actie komen. Het werk en de inzichten van Cohen zijn relevant voor een krijgsmacht, want juist een krijgsmacht wordt ingezet als een regering slachtoffers wil beschermen.

Krijgsmachten worden doorgaans ingezet in conflictgebieden of gebieden waar zich een (natuur)ramp heeft voltrokken. Een kenmerkend gegeven van die gebieden is de aanwezigheid van slachtoffers. Het feit dat er (veel) slachtoffers zijn, is een reden om de krijgsmacht in te zet-ten. Dat lijkt overzichtelijk. Maar de aanwezigheid van slachtoffers is geen *trigger* of automa-tische voorwaarde voor de inzet van militairen.

Er zijn heel veel slachtoffers die geen hulp of bescherming krijgen: genocides die 'vergeten' worden of misdaden tegen de menselijkheid die niet 'gezien' worden.

Ontkenning van misdaden

Het besef van de implicaties van de wetenschap dat er in een vreemd land met vreemde mensen iets vreselijks gebeurt of gebeurd is, blijkt een enorme stap. Een stap, zo blijkt uit onderzoek, die mensen niet zomaar maken. Vaak wordt de kennis van die feiten en de mogelijke implica-ties van dat weten, bewust of onbewust, ont-kend. Onze taal kent vele voorbeelden van dat ontkennen, het weten maar niet willen weten: de andere kant op kijken, een oogje dichtknij-pen, de kop in het zand steken, zien wat je wilt zien, niet geloven dat er iets gebeurt, oogklep-pen op hebben, het geweten moeten hebben, de vuile was niet buiten willen hangen enzo-voort. Een oogje 'dichtknijpen' moet natuurlijk niet letterlijk worden genomen – het betekent gedogen, accepteren, toestaan maar ook het je niet aantrekken, onverschilligheid. Het fysieke zien is een metafoor voor het morele zien. Wanneer we een oogje dichtknijpen, knijpen we in moreel opzicht een oogje dicht. Er bestaat, zo blijkt, een kloof tussen iets weten en (het accepteren of toelaten van) het besef van de implicaties van die kennis. Er is een kloof tus-sen wat je weet en wat je (met die kennis) doet. 'Weten maar niet handelen is niet weten' aldus Wang Yang-Ming in het boek van Cohen. Weten maar niet handelen is het ontkennen van dat weten. Dit ontkenningmechanisme leidt er toe dat getuigen van een misdaad zich passief op-stellen en een slachtoffer niet te hulp schieten. 'The world of suffering makes moral imbeciles of us all', aldus Cohen). Een bekend voorbeeld van die passieve getuigen is de zaak van Kitty Genovese. Kitty was een jonge vrouw uit New York die op een avond in 1964 vlak bij haar

* Op deze plaats vindt u afwisselend een bijdrage van Frans Matser en luitenant-kolonel der Mariniers Marcus Houben.

¹ Stanley Cohen, *States of Denial. Knowing about Atrocities and Suffering* (Cambridge, Polity Press, 2001).

huis bruto werd aangevallen. Haar aanvaller mishandelde haar meer dan veertig minuten, een periode waarin ze letterlijk voor haar leven vocht en bloedend en gewond haar appartement trachtte te bereiken. Haar geschreeuw om hulp werd door ten minste achtendertig omwonenden gehoord. Deze omwonenden hoorden haar of zagen haar zelfs met de aanvaller worstelen. Deze zaak doet nu, na ruim vijfendertig jaar, nog steeds stof opwaaien en geldt als een belangrijk referentiepunt in de discussie of die slachtofferhulp door getuigen/toeschouwers bij wet moet worden vastgelegd. De mensenrechtenadvocaat José Zalaquett stelt in het boek van Cohen dat 'de wet van de gewone man slechts kan eisen de wetten te gehoorzamen, niet om de held uit te hangen'. Inmiddels hebben sociaalpsychologen het effect van de 'passieve getuige' intens bestudeerd en zijn meer dan zeshonderd academische publicaties over dit onderwerp verschenen.

Niet-beslissen en niet-handelen

Het is in situaties waarin de eigen veiligheid bewust ondergeschikt moet worden gemaakt aan de veiligheid van de ander, onmogelijk om géén beslissing te nemen. Niet-beslissen betekent vaak niet in actie komen, niet reageren en het hoofd afwenden. Het is duidelijk dat niet-beslissen wel degelijk als een beslissing geldt. Het is dus van groot belang dat een beslissing bewust genomen wordt, in de volle aanvaardigheid van de eventuele consequenties. Een militair moet zich realiseren dat hij voor iedere door hem genomen beslissing aansprakelijk kan worden gesteld. Hij dient de beslissing dan ook te nemen met dit gegeven in het achterhoofd. De rechtvaardiging van zijn beslissing voor de 'groene tafel' (van een krijgsraad) dient hij bij het nemen van die beslissing te hebben geconstrueerd. Militairen zijn in dit verband gedoemd tot keuze en actie. Misschien denk je dat je dit kunt vermijden door resoluut stil te staan, door te weigeren te kiezen of te weigeren te bewegen. Maar dat heeft geen zin, want dat is iets wat je (bewust) gekozen hebt (niet) te doen. Kiezen niet te handelen maakt dat niet-handelen tot een soort handeling, iets wat je doet. Maar dat wil niet zeggen dat je nooit niét kunt handelen. Natuurlijk kun je in slaap vallen achter het stuur, verlamd van

schrik zijn of in katzwijn vallen. Er ontstaat dan een situatie van niet-handelen. Maar het is onmogelijk om er bewust voor te zorgen dat je in die omstandigheden van niet-handelen geraakt – als je dat zou doen, dan zou je de boel belazeren en meer nog, dan zou je handelen in een soort dubbele betekenis van het woord. Zolang je grip op een situatie hebt, dat wil zeggen, de situatie beheerst, zolang niets je verstoort, moet je handelen. Je hebt geen andere keuze dan te kiezen en te handelen volgens die keuze. Actie en keuzes maken zijn daarmee noodzakelijk en onontkoombaar.

De misdadige driehoek

Een verontrustend inzicht is wat Cohen de misdadige driehoek, de *atrocitiy triangle* – noemt. Deze driehoek bestaat uit een hoek met slachtoffers, een hoek met daders en een hoek met vooralsnog neutrale getuigen of omstanders, zij die de misdaden zien gebeuren of later daarover geïnformeerd worden. Cohens onderzoek wijst uit dat deze rollen niet vast of gefixeerd zijn, want het blijkt mogelijk te zijn dat waarnemers ook dader kunnen worden of slachtoffer; of dat dader en waarnemer deel gaan uitmaken van dezelfde cultuur van ontkenning. Dit mechanisme blijkt zeer basaal te zijn waarbij Cohen vooral geïnteresseerd is in de mechanismen die worden gebruikt door de omstanders. Cohen maakt vervolgens ook onderscheid tussen onmiddellijke omstanders (getuigen), externe omstanders (zij die horen van een misdaad maar fysiek verwijderd zijn van de plek) en 'omstanders landen' (*bystander states*), regeringen en organisaties die van de misdaden weten zonder in actie te komen om de slachtoffers te helpen. Deze drie vormen van omstandergedrag variëren van de omissie om het gebruik van geweld te erkennen tot het bagatelliseren van de omvang of de invloed van het geweld op de slachtoffers. Het is onmogelijk om hier een conclusie aan te verbinden anders dan de verontrustende constatering dat regeringen en militairen blijkbaar geconfronteerd kunnen worden met zaken die te verschrikkelijk zijn om ze met de volle omvang van hun gevolgen onder ogen te (kunnen) zien, maar dat het tegelijkertijd onmogelijk is om deze te negeren. ■